

УДК 342.4

**СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ:
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ,
ДОКТРИНА ТА ПРАКТИКА ОБМЕЖЕНОГО ПРАВЛІННЯ**

О. Бориславська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
olenabor@gmail.com*

Розглянуто сутність конституціоналізму. Доведено, що конституціоналізм як феномен має складну філософсько-політико-соціально-правову природу та охоплює три основні зрізи: ідеологію, філософсько-правову доктрину та конституційну систему правління. У широкому значенні він є системою взаємовідносин між людиною, суспільством та державою, у яких реально забезпечені права та свободи людини і громадянина, суспільство є вільним, а державна влада реально обмежена конституційними засобами. У вузькому значенні він зводиться до конституційної системи правління (механізму владарювання), що є системою суб'єктів, інститутів, форм, засобів та методів правління у державі, заснованих на ідеях поваги до людської гідності, свободи, верховенства права, демократії та обмеженого правління.

Ключові слова: конституціоналізм, обмежене правління, доктрина обмеженого правління.

Суспільно-політичні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, є наслідком більш ніж двадцятирічного періоду формування її державності. Як і будь-який інший процес утворення чогось якісно нового, державотворення ґрунтується на певних вихідних ідеях, засадах, що дають відповідь на питання «яким за змістом (сутністю) буде створений об'єкт?». В основу українського державотворення було покладено принципи народовладдя, верховенства права, поваги до прав людини, розподілу влади (що відображено в низці державотворчих документів). Реалізація згаданих засад мала б призвести до побудови конституційної держави, у якій державна влада реально обмежена конституційними інструментами задля гарантованості прав та свобод людини і громадянина. Проте сьогодні доводиться констатувати, що реалізувати ці принципи в Україні так і не вдалося. З'ясування причин, що призвели до цього, потребує глибокого та комплексного дослідження, причому не тільки юристів, а й політологів, філософів, істориків і навіть культурологів. Втім, з конституційно-правового погляду вже можна помітити допущену методологічну помилку. Справа в тім, що вищезгадані засади є складовою та лише одним із елементів (щоправда, базовим) об'ємнішого феномену – конституціоналізму. Він є цілісною системою, наявність якої забезпечує конституційний характер держави, існування людиноцентричної суспільної системи, та водночас є гарантією демократії. Зрозуміло, що самого визнання в Конституції (та інших актах) принципів такої системи, без одночасного запровадження потрібних інститутів та механізмів, недостатньо для її виникнення. Відтак, акцентуючи на самих засадах, не створивши власної і не запозичивши вже апробованих на Заході механізмів та моделей, ми отримали те, заради недопущення чого і виник конституціоналізм – свавільну владу.

Сьогодні державотворчий процес ще не завершений. Ті виклики, з якими зустрілася Україна, потребують серйозної роботи у різних напрямках, і насамперед -

створення збалансованої, конституційно обмеженої та водночас ефективної системи публічної влади, у яку має бути закладено механізми недопущення узурпації влади чи то державного свавілля. Тому сьогодні вкрай важливо продовжити дослідження сутності конституціоналізму, його моделей, та виокремлювати той досвід, який може бути успішно використаний в Україні.

Зазначимо, що проблематика конституціоналізму в Україні досить популярна. Та попри те, що протягом десятка років в Україні було опубліковано декілька монографічних досліджень, присвячених конституціоналізму [10; 17; 24], ця категорія досі залишається контрверсійною. Використовуючи різні методологічні підходи, автори акцентують на різноманітних аспектах цього явища, по-різному тлумачать його сутність.

Так, В. М. Шаповал розглядає конституціоналізм передусім як політико-правову ідеологію, інтелектуальні узагальнення, притаманні певному етапу історичного розвитку, а також як державне правління, обмежене за змістом конституції [24, с. 17]. В іншій праці він стверджує, що явище конституціоналізму має складний, багатовимірний характер, та виділяє два головні «вектори» його визначення – як режиму, у якому функціонують держава та її інститути, що водночас є режимом взаємостосунків держави і людини, а також як правової (конституційної) ідеології, яка відображає і водночас прогнозує розвиток відповідної нормотворчості і нормозастосування [25, с. 25–27].

М. В. Савчин зазначає, що конституціоналізм є багатовимірним політико-правовим феноменом і складною структурою та досліджує його як соціальне явище, що відображає еволюцію поглядів, ідей, доктрин про природу конституції та політичної практики втілення таких ідей в життя [17, с. 19].

На думку П. Б. Стецюка, конституціоналізм можна розглядати у широкому (політико-правовому, політологічному) та вузькому (юридичному) значеннях. Причому у широкому розумінні конституціоналізм є ідейно-політичною доктриною, ідейно-політичним рухом та державно-правовою практикою, а в юридичному – державне правління, обмежене конституцією; вчення про конституцію як основний закон держави, закон, який визначає відносини держави і суспільства; політичні системи, в основі яких лежать конституційні методи правління [19, с. 70–71].

А. Р. Крусян виокремлює три головні підходи до визначення конституціоналізму: політичний, філософсько-історичний та юридичний. У політичному контексті конституціоналізм – це «скарбниця національної ідейно-політичної думки і державно-правової практики, що... спрямована на конституційну регламентацію державного устрою, політичного режиму, прав і свобод людини, взаємовідносин людини, громадян, суспільства і держави» [21, с. 498]. У філософсько-історичному контексті – вчення про конституцію, починаючи із міфологічних форм світорозуміння до раціонально-логічних форм мислення, виникнення політико-правової науки [13, с. 96]. За юридичного підходу автор розглядає конституціоналізм у широкому – як складну політико-правову систему, та вузькому – як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів – значеннях [10, с. 72].

Із сказаного випливає, що конституціоналізм – багатогранний феномен, який можна розглядати як соціальну, філософсько-правову, політико-правову, ідейно-політичну категорію. М. С. Бондарь зазначає, що категорія «конституціоналізм» настільки багатогранна та універсальна, що своїм змістом здатна охопити як правові явища, так і неюридичні, а також метаюридичні феномени соціального, економічного, політичного, культурного характеру у тій мірі, в якій вони виступають соціокультурною передумовою формування конституціоналізму і

водночас – середовищем його існування та розвитку, впливають на його конкретно історичний зміст. Як філософсько-правова категорія конституціоналізм покликаний відображати важливі (універсальні) цінності сучасної цивілізації, які у концентрованому вигляді виявляються в закономірностях демократичної організації суспільства і держави на основі балансу влади і свободи, визнання й захисту прав і свобод людини і громадянина, верховенства права [3, с. 47–48].

Натомість переважна більшість західних дослідників розглядають конституціоналізм із позицій вузького підходу, акцентуючи на його головній меті – обмеженні державної влади, недопущенні державного свавілля. Так, на погляд А. Шайо, «конституціоналізм – це сукупність принципів, порядку діяльності та інституційних механізмів, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади» [28, s. 14], тобто те, що не виходить за межі права. Подібної позиції дотримуються й інші західні автори (С. Маклвейн, Х. Барнетт, Дж. Олдер, Л. Генкін, Дж. Роулз), а також низка українських вчених конституціоналістів, зокрема С. Шевчук, Ю. Г. Барабаш, Н. В. Мішина, які досліджують конституціоналізм як режим функціонування державної влади відповідно до конституції [26, с. 56; 2, с. 93–94; 12].

Інші автори, використовуючи вузький підхід, сутність конституціоналізму фактично зводять до вчення про конституцію, способи і методи ефективного регулювання конституційних правовідносин, об'єктивно сформовану систему конституційного права, систему конституційного законодавства, стрижнем якої виступає конституція, систему конституційно-правової науки, конституційну правотворчу та правозастосовчу практику [15, с. 115; 8, с. 54]. Тобто конституціоналізм розглядають як явище, похідне від конституції, як встановлений нею публічний порядок, та існує усюди, де є акт із назвою «конституція», незалежно від характеру і змісту його приписів та норм. Такий підхід ґрунтується на нормативно-позитивістській концепції Г. Кельзена, за якою будь-яку конституцію, як і заснований на ній публічний порядок, не варто оцінювати з погляду неформалізованих у юридичній нормі властивостей, зокрема, справедливості, оскільки усі вони матимуть відносний характер, а кожна конституція, незалежно від її змісту, є основою чинності такого порядку [4, с. 63, 248].

Проте історично конституціоналізм пов'язували не просто з тією чи іншою організацією державної влади, а такою її побудовою, за якої забезпечувалась її обмеженість на користь певним цінностям. Не випадково становлення конституціоналізму у вигляді цілісного вчення та адекватної йому практики належить до епохи боротьби з абсолютизмом. Філософи та політичні діячі апелювали до прав людини, які є невіддільними від неї та виражають її природу, творять природні межі влади монарха, рівно ж як і будь-якої іншої політичної влади. Так, в теорії конституціоналізму первинним є саме уявлення про обмеженість державної влади свободою підвладних, а вчення про конституцію як основний закон держави, який встановлює порядок здійснення державної влади і тим самим вводить державне свавілля у певні межі – вторинне. Без змістовного обґрунтування мети обмеження державної влади усі формально-юридичні конструкції втрачають сенс [4, с. 49].

Вихідною ідеєю конституціоналізму, що визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини, гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави, введення державної влади у певні юридичні межі її функціонування, що убезпечать її від надмірного втручання у сферу свободи індивіда. Йдеться про формування та існування такої системи правління, яка відповідає згаданим критеріям та ґрунтується на системі ідей та відповідній концептуально-теоретичній конструкції. Існування останніх виходить за межі суто правознавства та охоплює низку інших сфер соціального буття.

Відтак, під час аналізу сутності конституціоналізму з'являється наукова дилема. З одного боку, безперечним є той факт, що конституціоналізм ґрунтується на певних універсальних ідеях, які є його опорою, а життєздатність цих ідей, їхнє втілення у практику залежить від таких категорій, як суспільна свідомість, психологія, культура, менталітет тощо, що виходять за межі права. Також зміст конституціоналізму важко досягнути без його філософсько-правових основ, якими є способи світосприйняття, типи праворозуміння тощо. Важливим елементом є й політико-правова практика тих держав, у яких наявна система обмеженого правління, без неї говорити про існування конституціоналізму не доводиться. А тому усі згадані неюридичні чинники не можна ігнорувати. Але, з іншого боку, це може призвести до переважання поняття конституціоналізм, ускладнення його сприйняття та віддалення від його первинного змісту.

На наш погляд, конституціоналізм треба розглядати як складний феномен, що охоплює заснований на універсальних принципах (поваги до людської гідності, індивідуальної свободи, гарантованості прав людини, верховенства права, поділу влади) комплекс відносин та взаємодій у трикутнику «людина – суспільство – держава», що містить низку філософських, соціальних, політичних та юридичних компонентів у їхньому взаємозв'язку. Важливо, щоб у ході дослідження широкого змісту категорії конституціоналізм не втрачалося його первинне значення – юридичне обмеження державної влади. Тому ми розглядаємо конституціоналізм як комплексну категорію, яка, однак, наповнена реальним юридичним змістом, і не є практикою реалізації конституційно-правових норм будь-якого змісту, а має наслідком існування у державі конституційно обмеженої системи правління.

Конституціоналізм як феномен має складну філософсько-політико-соціально-правову природу та охоплює три основні зрізи: ідеологію, філософсько-правову доктрину та конституційний механізм владарювання (конституційну систему правління). У широкому значенні він є системою взаємовідносин між людиною, суспільством та державою, у яких реально забезпечені права та свободи людини і громадянина, суспільство є вільним, а державна влада реально обмежена конституційними засобами.

У вузькому значенні він зводиться до конституційної системи правління (механізму владарювання), що є системою суб'єктів, інститутів, форм, засобів та методів правління у державі, заснованих на ідеях свободи, верховенства права, демократії та обмеженого правління. Ідеологічні та доктринальні основи конституціоналізму мають універсальний характер, натомість конституційна система правління є явищем національним. Кожній державі притаманний власний конституційний механізм владарювання, що охоплює своєрідний набір елементів, таких як жорсткий чи гнучкий розподіл влади, парламентаризм чи президенталізм, федералізм чи унітаризм, референдум як активна чи пасивна форма народовладдя і прийняття рішень тощо. Такий набір елементів не є випадковим, він має бути збалансованим та забезпечувати функціонування відповідної системи відповідно до вказаних засад, враховуючи національно-культурні та ментальні особливості кожного народу.

Ідеологія конституціоналізму. Формування феномену конституціоналізму пов'язане з ідеологічною парадигмою лібералізму, центральною ідеєю якої є пріоритет індивідуальної свободи. На протигагу ідеалам прямої чи партисипативної демократії античного зразка, відображеним в ідеях Жана-Жака Руссо, лібералізм передбачає захист приватної сфери життя індивідів від надмірних зазіхань та є своєрідним оборонцем суверенітету індивіда.

Головними ідеями ідейно-політичної течії лібералізму, яка зародилася в Англії у кінці XVII ст. та набула розквіту у західних державах у XIX ст., є: абсолютна

цінність людської особистості, особиста свобода, автономія індивіда, юридична рівність людей, плюралізм політичних цінностей, приватна власність на засоби виробництва, чіткі межі діяльності держави (забезпечення миру, життя, здоров'я, свободи і приватної власності) [5, с. 68–70; 11, с. 3–7].

З практичного погляду лібералізм є ідеологією та доктриною взаємовідносин між членами суспільства, метою якого є благо всіх індивідів, а не окремої групи. Саме ця ідея втілена у відомій формулі англійських утилітаристів «найбільше щастя для найбільшої кількості людей» (висунута Бентамом у його першій праці «Уривок про врядування» 1776 р.). Наголосимо, що саме ідеї лібералізму були покладені в основу докорінних суспільно-політичних змін XVIII–XIX ст. – заміни феодального ладу капіталістичним, абсолютної монархічної форми правління конституційною або республіканською, звільнення від колоніальної залежності та утворення незалежних держав (США).

Як політична програма лібералізм вперше був реалізований в Англії та США, а згодом – у континентальній Європі, унаслідок чого були сформовані відповідні конституційні системи правління. Варто, однак, зауважити, що континентальній Європі та Америці притаманні дві різні традиції лібералізму, існування яких обґрунтував відомий австрійський вчений Фрідріх Август фон Гаск. Якщо англоамериканська традиція ґрунтується на концепції індивідуальної свободи в межах закону (*liberty under the law*) та виникла з бажання закріпити та поширити накладені на уряд обмеження, а принципи лібералізму були виведені унаслідок спроб пояснити вже наявний порядок, то континентально-європейська є результатом теоретичної конструкції, яка втілюється у життя владою, що організовує відповідний порядок через певні «команди», та виходить із концепції демократії як необмеженої влади більшості [6, с. 20–21].

Проте спільною для двох традицій є ідея обмеження свавілля держави як єдино можливого шляху для гарантування свободи, визнання та забезпечення природних невідчужуваних прав людини. Певне «узгодження» суперечностей лібералізму та демократії відобразилося у концепції ліберальної демократії, головною ідеєю якої є запровадження такого типу урядування, за якого основоположні права людини і громадянина та вимоги верховенства права обмежують сферу демократичного ухвалення рішень. Фактично йдеться про формування конституційної системи правління, за якої правління волею більшості не є абсолютним, воно обмежене індивідуальними правами людини, необхідністю їхнього забезпечення та гарантування. За такої системи демократія є «всезагальним правом всіх громадян на частку політичної влади, тобто право голосувати та право брати участь у політичному процесі» [22, с. 1065], а прикметник «ліберальний» має силу обмеження [16, с. 1059], позначає «демократію вільних людей».

Принципами ліберальної демократії є: свобода і рівність, права людини, періодичні вибори, «відкрите» суспільство, верховенство права, представницька демократія, народний суверенітет. Обов'язковою умовою ліберальної демократії є забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Реалізація цієї мети, як і «самозабезпечення» існування демократії, перебувають поза межами її можливостей, натомість гарантуються наявністю конституційної системи правління. Тільки вона, на думку Джона Локка, Шарля Монтеск'є та американських федералістів, обмежуючи та розділяючи тимчасову владу більшості, може забезпечити індивідуальну свободу [7, с. 25]. Так, вихідні засади ліберальної демократії склали ідеологічну основу конституціоналізму.

Доктрина обмеженого правління. Формування конституціоналізму пов'язане із поєднанням засад ліберальної демократії з теорією обмеженого правління, суть якого полягає у накладенні суспільством і його політичними інститутами об-

межень на державну владу. Враховуючи те, що конституція є актом установчої влади народу, саме її норми наповнюються такими положеннями, а сама конституція є найважливішим засобом забезпечення існування обмеженого правління. Зауважимо, що суспільства накладають правові обмеження на дії державних посадовців відповідно до своїх соціально-культурних настанов, які суттєво різняться між собою. Так, у мусульманських державах, де значну роль відіграє іслам, вони мають принципово інший характер, ніж у державах західних.

У державах західної демократії можна виокремити дві концепції обмеженого правління, реалізовані на практиці. Перша зародилася ще в античні часи з ідей Платона, Аристотеля, Цицерона та інших мислителів про важливість обмеження влади правління (монарха, більшості) та була згодом втілена в державах континентальної Європи. Таке обмеження має двоякий характер та передбачає накладення: по-перше, на діяльність державних органів через їхній обов'язок діяти відповідно до закону (що не виключає можливості цих органів змінювати закон); по-друге, на законодавчу владу (роль таких обмежень у різні періоди виконували божественне, природне, звичаєве право, згодом – права людини).

Виконання обов'язку діяти відповідно до закону забезпечується різними способами як юридичного, так і неюридичного характеру. Так, А. Дайсі вважав, що основою верховенства права є можливість громадян притягнути урядовців до звичайного суду [8, с. 64-68]. Такий підхід пов'язаний з відсутністю чіткої межі між публічним та приватним правом і вимагає існування окремої незалежної судової влади. Проте для реального обмеження державної влади вимоги діяти на підставі закону недостатньо, що було очевидним ще досить давно. Проблема полягає в тому, що влада, яка сама створює закони, не може цими ж законами обмежуватись. У минулому цю проблему вирішували трьома способами: 1) монарх публічно визнавав, що він зобов'язується виконувати вимоги закону (звідси впливає інститут прийняття присяги перед вступом на престол); 2) загальне переконання, що монарх та урядовці діють в межах тих самих законів, що і всі інші (німецьке звичаєве право); 3) повсякденна поведінка, коли монархи і державні посадовці діяли в межах законних обмежень [20, с. 134].

Друга концепція обмеженого правління завдячує своєю появою лібералізму із його піднесенням індивідуальної свободи як головної цінності. Сутність цієї концепції полягає в обмеженні державного правління задля захисту індивідуальної свободи. Вона притаманна Англії з середини ХІХ ст. та втілена в державно-правовій практиці США. Оскільки гарантування та захист свободи людини водночас є правообмежувальним засобом щодо держави та її органів, то для досягнення цілі обмеженого правління значення має не стільки діяльність законодавчих органів щодо накладення таких обмежень, а діяльність судів щодо захисту прав людини, з одного боку, та вироблення механізмів визнання законів неконституційними і накладення обмежень на законодавчу владу, з іншого.

Гарантування належного захисту від авторитарності влади пов'язане з ідеалом «природної справедливості», який у державах англосаксонського типу ототожнюється з ідеалом справедливого судочинства. Разом із «рівністю», що накладає на державну владу серйозні обмеження (через запевнення, що у відповідні моменти ставлення закону до кожного з громадян буде однаковим), вони творять зміст верховенства права [1, с. 10]. Водночас справедливе судочинство можливе лише за умови незалежності судової влади. Т.Р.С. Аллан звертає увагу на могутність інтерпретаційних повноважень судів, доповнену їхньою ексклюзивною прерогативою застосовувати й тлумачити ті чи інші постанови в конкретних випадках,

що є ключовою відмінною рисою конституціоналізму англійського зразка. Якою б великою не була влада законодавців щодо ухвалення загальних рішень, конкретне їхнє використання все одно залежатиме від судової влади; а оскільки йдеться про застосування закону в тому чи іншому випадку, то справжня правова інтенція постанови може бути з'ясована лише після того, як вона буде вплетена у складний гобелен попередніх законів та інших постанов у їхній судовій інтерпретації, що виступають єдиним цілим [1, с. 24].

Окрім згаданих концепцій обмеженого правління, звернемо увагу і на теорію самообмеження державної влади, яку розвивали Р. Іерінг, Г. Еллінек та інші. Так, М. І. Палієнко вказував, що в конституційній державі законами пов'язані не лише органи виконавчої та судової влади, але й органи законодавчої влади є «адресатами законодавчих приписів, якими визначаються їхня компетенція, зміст і форми діяльності» [14, с. 376–377]. Ю. С. Шемшученко юридичне самообмеження держави вважає показником його політичного режиму» [27, с. 32].

На думку С. Холмса, сутність конституціоналізму полягає у самообмеженні панівних кіл, а конституція є інструментом контролю за «домінуючими і самодостатніми елітами». Вчений доводить, що політичні еліти добровільно йдуть на самообмеження своєї влади, отримуючи в кінцевому результаті із цього користь. Метою накладення конституційних обмежень є не ослаблення сильних слабкими, а можливість владних структур відмовитись від невідповідних, ризикових чи «самовбивчих» форм правління. Відтак, дослідник формулює так званий «парадокс конституціоналізму», відповідно до якого обмежена влада може бути значно могутнішою, ніж влада необмежена. Це пояснює добровільне підкорення конституційним обмеженням політичних еліт навіть тоді, коли їм не загрожують народні рухи, повстання чи масові безпорядки [23, с. 59–64].

Зауважимо, що сформульовану С. Холмсом теорію можна застосувати щодо обидвох згаданих концепцій обмеженого правління – англо-американського та континентально-європейського варіантів як для ліберальних, так і для демократичних суспільств [23, с. 60]. Важливо те, що, незалежно від природи та мети самообмеження (гарантування свободи, недопущення тиранії, державного свавілля, заручення політичних еліт підтримкою більшості населення), таке обмеження державної влади не послаблює її (що є одним із контраргументів обмеженого правління), а часто, навпаки, посилює.

Конституційна система правління. Розглянуті концепції обмеженого правління відображені у конституційних системах держав. Їхнє формування відбувалось на тлі національної специфіки, сукупності національно-культурних, історико-політичних, соціально-економічних особливостей відповідних суспільств. Тому, якщо ідеологічний та доктринальний рівні конституціоналізму мають наднаціональний характер, то конституційна система правління є наслідком втілення певних спільних ідей та підходів, проте має яскраво виражений національний характер. Відтак, розглядаючи конституційні системи правління окремих держав, можна виокремлювати їхні спільні риси, використовуючи методологію компаративістики, але жодним чином не уніфікувати.

На підтвердження цього розглянемо приклад двох держав, які мали спільні ідеологічні та концептуальні основи конституціоналізму, проте формування конституційних систем правління у них відбувалося різними шляхами – США та Англія. В Америці був створений інституційний механізм, покликаний забезпечувати обмеженість державної влади для гарантування індивідуальної свободи. До нього входили: 1) писана Конституція, наділена верховенством та стабільністю, яка

накладала обмеження на законодавчу владу (закон не міг суперечити Конституції); 2) жорсткий поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову (гілки влади мали стримувати одна одну від зловживань); 3) розподіл влади по вертикалі – на федеральний і рівень штатів; 4) судовий контроль (передусім за законодавчою владою); 5) чітко закріплені індивідуальні права (Білль про права); 6) демократичні вибори.

В Англії такого механізму не було, проте верховенство права у сенсі обмеженості державної влади правом існувало. За відсутності писаної конституції, в Англії, однак, існувала (й існує до сьогодні) конституція в розумінні встановлення структури державної влади, прав і свобод громадян, гарантованої правом. Як слушно зазначає Браян Таманага, в Англії верховенство права існує завдяки поширеній і незаперечній переконаності у верховенстві права, у непорушності певних фундаментальних обмежень, накладених правом на державну владу, а не через функціонування конкретних правових механізмів [20, с. 69].

У державах континентальної Європи також є інституційні механізми обмеження державної влади. Найчастіше вони охоплюють такі елементи: 1) писана конституція, що є актом установчої влади народу та гарантує похідний (встановлений) характер влади держави; 2) юридично (конституційно) закріплені права та свободи людини і громадянина та система їхнього захисту (визначають зміст і спрямованість діяльності держави, накладаючи на неї відповідні обмеження); 3) конституційна юрисдикція (переважно у формі конституційного судочинства), покликана гарантувати верховенство і стабільність конституції, обмежувати законодавчі повноваження парламенту, а також забезпечувати стійкість усієї системи; 4) гнучкий поділ влади і парламентаризм; 5) децентралізованість влади, що не допускає її надмірної концентрації на загальнодержавному рівні; 6) незалежна судова влада, яка є гарантією захисту прав людини та здійснює контроль за діяльністю виконавчої влади.

Так, поняття конституційне (обмежене) правління охоплює державну владу, її систему, способи взаємодії всередині цієї системи, а також взаємодію з людиною та суспільством. Поняття конституціоналізм позначає не тільки режим здійснення державної влади (способи правління), а його зміст, певну якість буття держави (конституційної) та її взаємовідносини із громадянським суспільством.

Список використаної літератури

1. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; пер. з англ. Р. Семківа. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 385 с.
2. Барабаш Ю. Г. Український конституціоналізм як пріоритетний об'єкт наукових досліджень / Ю. Г. Барабаш // Наука Конституційного права України: сучасний стан на напрямки розвитку. – Х. : Право, 2009. – С. 93–99.
3. Бондарь Н. С. Философия российского конституционализма: в контексте теории и практики конституционного правосудия / Н. С. Бондарь // Философия права в начале XXI столетия через призму конституционализма и конституционной экономики / пред. В. В. Миронов, Ю. Н. Солонин – М. : Летний сад, 2010. – 320 с. С. 46–68.
4. Варламова Н. Конституционализм: вариативность понятия / Н. Варламова // Сравнительное конституционное обозрение. – 2011. – С. 48–57.
5. Волдрон Д. Теоретичні засади лібералізму / Д. Волдрон // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. - 2 вид. (переробл.) / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ПРОСТІР ; СМОЛОСКИП, 2009. – С. 68–87.
6. Гаск Ф. А. Принципи ліберального соціального порядку / Ф. А. Гаск // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. - 2 вид. (переробл.) / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ПРОСТІР ; СМОЛОСКИП, 2009. – С. 20–34.

7. *Даймонд Л.* Определение и развитие демократии / Л. Даймонд // Теория и практика демократии. Избранные тексты / Л. Даймонд : пер. с англ. ; под ред. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М. : Ладомир, 2006. – С. 25–33.
8. *Дайси А. В.* Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции / А. В. Дайси [под ред. П. Г. Виноградова. Издание второе]. – М., 1907. – 671 с.
9. *Кельзен Г.* Чисте правознавство: 3 дод. Пробл. Справедливості / Г. Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
10. *Крусян А. Р.* Сучасний український конституціоналізм : монографія / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
11. *Мізес Л.* Лібералізм у класичній традиції / Л. Мізес // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. - 2 вид. (переробл.) / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ПРОСТІР ; СМОЛОСКИП, 2009. – С. 3–19.
12. *Мішина Н.* Принципи українського конституціоналізму (на матеріалах конституційного реформування місцевого самоврядування) / Н. Мішина [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-582.html>
13. *Орзих М.* Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М. Орзих, А. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – 290 с.
14. *Палиенко Н. И.* Учение о существе права и правовой связанности государства / Н. И. Палиенко // Антологія української юридичної думки. - К., 2002. - Т.1.
15. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко / за заг. ред. В. Л. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр. – К. : Ліра-К, 2012. – 576 с.
16. *Руджеро Г.* Лібералізм і демократія / Г. Руджеро // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. - 2 вид. (переробл.) / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ПРОСТІР ; СМОЛОСКИП, 2009. – С. 1054-1060.
17. *Савчин М. В.* Конституціоналізм і природа конституції : монографія / М. В. Савчин. – Ужгород : Ліра, 2009. – 372 с.
18. *Совгіря О. В.* Конституційне право України : навч. посібник / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 632 с.
19. *Стецюк П. Б.* Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми) / П. Б. Стецюк // Право України. – 2010. – №6. – С. 70-74.
20. *Таманага Б.* Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Браян Таманага ; пер. з англ. А. Іщенка. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 205 с.
21. *Українське державотворення: невitreбуваний потенціал : Словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. – К., 1997.*
22. *Фукуяма Ф.* Всесвітня ліберальна революція / Ф. Фукуяма // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. (переробл.). – К. : ПРОСТІР ; СМОЛОСКИП. – 2009. – С. 1061–1071.
23. *Холмс С.* Конституции и конституционализм (Глава восьмая из книги «Оксфордский справочник по сравнительному конституционному праву»/ С. Холмс // Сравнительное конституционное обозрение. – 2012. №3 (88). – С. 56–83.
24. *Шаповал В. М.* Сучасний конституціоналізм : монографія / В. М. Шаповал. – К. : Салком ; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
25. *Шаповал В.* Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В. Шаповал // Право України. – 1998. – №5. – С. 25–29.
26. *Шевчук С. В.* Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза / С. В. Шевчук // Право України. – 2010. – №3. – С. 52–61.

27. Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки. - К., 2005.
28. Sajo A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism / A. Sajo. – Budapest, 1999.

Стаття: надійшла до редакції 5.04.2015
прийнята до друку 01.07.2015

THE ESSENCE OF CONSTITUTIONALISM: CONSTITUTIONALISM AS IDEOLOGY, DOCTRINE AND PRACTICE OF LIMITED GOVERNMENT

O. Boryslavska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article investigates the essence of constitutionalism. It is proved that a phenomenon of constitutionalism has a complex philosophical and political-legal nature and comprises three main sections: ideology, philosophical and legal doctrine and constitutional system of government. In a broad sense it is a system of relations between a human, the society and the state, in which individual rights and freedoms are really guaranteed, the society is free, and state power is actually limited by constitutional means. In a narrow sense, it is reduced to a constitutional system of government (ruling mechanism), which is a system of actors, institutions, forms, tools, and methods of government in the state, based on the ideas of human dignity, freedom, rule of law, democracy and limited government.

In the ideological aspect constitutionalism is based on liberal ideas, practical implementation of which in fact led to the emergence of this phenomenon. Different combinations (in various models of constitutionalism) of ideas of individual freedom and democracy (popular sovereignty) are at the core of constitutionalism. Two traditions of liberalism (in Hayek - American and European) actually led to corresponding models of constitutionalism. European constitutionalism is based on the ideology of liberal democracy with the original principles of freedom and equality, human rights, periodic elections, «open» society, rule of law, representative democracy, popular sovereignty. The institutional mechanism through which they are implemented is a constitutional system of government.

The doctrinal foundation of constitutionalism make up several theories – the concept of limiting state power for individual freedom, limiting state power for containment of government tyranny and the theory of self-limiting of the government. They are reflected in the constitutional systems of various countries. Their formation took place on the the background of national specificities, aggregate national, cultural, historical, political, social and economic characteristics of the respective societies. Therefore, if the ideological and doctrinal levels of constitutionalism are supranational, the constitutional system of government is the result of the implementation of certain common ideas and approaches, but has a distinct national character. Therefore, considering the constitutional systems of government of individual states we can isolate their similarities using the methodology of comparative studies but not unify them.

Keywords: constitutionalism, limited government, the doctrine of limited government.